

De erfenis van Lumumba is er voor vandaag, niet voor gisteren

| Erik Kennes

België is een vreemd land. Het blinkt uit door pragmatisme en compromissen, maar ook door gebrek aan principes. Alles lijkt gemoedelijk voort te kabbelen op het ritme van geweldloze pacts en conclaven. Tot plots blijkt dat er in ons land een aantal politieke moorden gebeuren, en dat ons oerwoud van compromissen wel eens criminele handelingen aan het gezicht onttrekt.

Het was Ludo de Witte vroeger reeds opgevallen dat er een soort gefixeerde algemeen aanvaarde geschiedschrijving bestaat van het dekolonisatieproces van Congo. Daarin wordt de onafhankelijkheid beschreven als een chaotisch proces waarin steeds meer groepen actoren de pedalen kwijt raakten en dan maar in een *sauf qui peut* de onafhankelijkheidsdatum op 30 juni zetten, in de hoop om ook achteraf nog invloed te kunnen uitoefenen op de nieuwe Congolese heersers. Lumumba wordt eerste minister, tegen de zin van zo goed als alle Westerse landen, en wordt meegeleurd in een Congo dat zich plots in het middelpunt van de Koude Oorlog blijkt te bevinden. Lumumba, die de gebeurtenissen steeds minder kan beheersen, doet zelfs een beroep op hulp aan de communistische landen en ondertekent daarmee definitief zijn doodvonnis. Hij had dat reeds ingeluid op 30 juni 1960, toen hij een vlammen-de toespraak afstak tegen de Belgische kolonisator. Hij trad bovendien zo autoritair op dat hij andere bevolkingsgroepen tegen zich in het harnas joeg. Hij reageerde impulsief en onvoorzichtig en was verantwoordelijk voor de gewelddaden tegen de blanke bevolking. Uiteindelijk ging Lumumba ten onder aan de chaos van de dekolonisatie, de interne Congolese conflicten en wellicht een manipulatie van de CIA.

Daarbij liep men in een grote boog heen om de hete aardappel: Tshombe had in juli de secessie

doorgevoerd van Katanga, en werd daarbij zeer sterk gesteund door Belgische kringen. Het was naar dat afgescheurde Katanga dat Lumumba werd overgebracht en waar hij werd uit de weg geruimd. Wat was de verantwoordelijkheid van België in deze hele zaak? Jacques Brassinne, die vroeger secretaris was van het Belgische "bureau-conseil" dat de echte macht in Katanga zou hebben vertegenwoordigd, méér dan Tshombe zelf, heeft zelf een onderzoek gevoerd naar de ware toedracht van de moord op Lumumba, die zeventiende januari 1961. Hij heeft er een doctoraatstiel mee behaald aan de ULB en publiceerde een gepopulariseerde versie als *Qui a tué Patrice Lumumba?* (Duculot, 1991).

Brassinne had enorm werk verzet: hij had als eerste alle nog levende getuigen van de moord ondervraagd en was er in geslaagd een groot gedeelte van de feiten te reconstrueren. Zijn niet gepubliceerde thesis bevat een indrukwekkende hoeveelheid historisch materiaal. Maar zijn conclusies waren zeer vreemd: terwijl uit zijn eigen documenten een directe betrokkenheid bleek van de Belgische regering, moffelde hij die weg om te concluderen dat de moord op Lumumba uiteindelijk een zaak was van Congolezen die elkaar aan het uitmoorden waren. Terwijl twee van de leden van het executiepeloton Belgen waren van de Katangese politiediensten die de facto nog onder Belgische hoede stonden.

Ludo de Witte¹ trok dit verhaal in twijfel, en gebruikte daarvoor vier bronnen. De eerste is de thesis zelf van Brassinne. De tweede zijn de archieven van de Verenigde Naties in New York. Weinigen hadden die ooit geraadpleegd. Uit zijn onderzoek bleek dat de VN in de Congocrisis met gespleten tong sprak, en dat de officiële VN-verklaringen in tegenstelling waren met hun feitelijke diplomatie aan de top. Anders gezegd: terwijl de VN-top officieel neutraal was, probeerde die eveneens Lumumba te neutraliseren. De derde bron is een lijvig werk in dertien delen, geschreven door de Belgische kolonel Vandewalle, voor de onafhankelijkheid hoofd van de veiligheidsdiensten in de kolonie, en na de onafhankelijkheid de feitelijke centrale figuur aan Belgische kant in Katanga. Dit werk, *1004 jours. Contes du Zaïre et du Shaba*, werd slechts in 25 exemplaren en gestencild uitgegeven, en in depot gegeven aan de Belgische bibliotheken. Het bevat een schat aan informatie en interpretaties die zelden werden geraadpleegd. De vierde bron zijn de Afrika-archieven van het Belgische ministerie van buitenlandse zaken. De Witte kreeg hier toegang tot een aantal telegrammen, waaronder een telegram van de minister van Afrikaanse Zaken, graaf d'Aspremont Lynden, die op 16 januari bij Tshombe aandringt opdat Lumumba in de kortst mogelijke tijdsspanne naar Katanga overgebracht zou worden (p. 215). Op dat ogenblik zat Lumumba gevangen in Thysville. Een transfer naar Katanga zou, omwille van de op wraak beluste Munongo en de dito Belgische kolonie, onvermijdelijk op de dood van Lumumba uitlopen. Als Lumumba naar Elisabethville werd overgebracht keken de Belgische adviseurs ter plaatse allemaal de andere kant op. Uiteindelijk was iedereen opgelucht dat deze bedreigende volkstribuun het tijdelijke voor het eeuwige had verwisseld.

Ludo de Witte heeft alle toegankelijke elementen van het verhaal terug gereconstrueerd en waterdicht bewezen dat de betrokkenheid van de Belgische autoriteiten zeer groot en zelfs beslissend is

geweest. Zonder een (al was het maar impliciete) toestemming van België zou de moord nooit gebeurd zijn. Op dit gebied heeft Ludo de Witte een bijzonder waardevolle bijdrage geleverd tot de geschiedschrijving van die periode, omdat hij zich baseerde op feiten en documenten. Hij slaagde erin – en zijn verdienste is niet gering – om de Belgische muur van eigen gelijk met een mokerslag onderuit te halen.

Nu is dit wel niet het volledige verhaal. Het is een enorm probleem om de hiërarchie van verantwoordelijkheden in deze zaak vast te leggen. Zijn het alleen de Belgen? Had-den die dan redenen om Lumumba zo'n haat toe te dragen? Het valt b.v. niet te ontkennen dat Lumumba werd gezien als degene die de bevolking opzweept en die de fysieke veiligheid van de Belgen in gevaar bracht. Of dit waar was of niet speelt geen rol; in de politiek is de perceptie meestal belangrijker dan de realiteit. Speelde het koloniaal systeem geen rol? De Belgische kolonisatie blonk uit door de afgrond die ze had geschapen tussen blank en zwart, al of niet met de hulp van culturalistische

argumenten. Wat zwart was, was potentieel bedreigend. Of de koude oorlog? Ervan overtuigd dat de Belgen en de Amerikanen zijn val wilden (dit was zeker niet onterecht), doet Lumumba een beroep op het oostblok, en hij wordt zo fijnge-malen in de molen van de rivaliteit tussen de supermogendheden. Of is het dan toch de CIA? Want België zou nooit een dergelijke zeer vers-trekkende operatie kunnen opzetten zonder het fiat van de USA. De moord werd niet uitgevoerd door de CIA: volgens Gerard Soete, toen politie-commissaris en degene die het lijk van Lumumba oploste in zwavelzuur, was de hele operatie te slecht uitgevoerd om te kunnen beraamd zijn door de Amerikanen. En de verantwoordelijkheid aan Congolese kant? De haatgevoelens vanwege een deel van de nieuwe politieke elite tegen Lumumba waren zeer reëel, maar ze waren zonder Belgische steun te zwak om Lumumba te kunnen doen verdwijnen.

Als Lumumba naar Elisabethville

werd overgebracht keken de

Belgische adviseurs ter plaatse

allemaal de andere kant op.

Uiteindelijk was iedereen

opgelucht dat deze bedreigende

volkstribuun het tijdelijke voor het

eeuwige had verwisseld.

Dit is de zwakte van *De moord op Lumumba*: de interpretatie van de gebeurtenissen. Het kader dat Ludo de Witte gebruikt, wordt beschreven in de inleiding. Dit drama op papier is meer dan dode geschiedenis. Het is een afschrikwekkend voorbeeld van datgene waartoe de heersende klasse van dit land in staat is als zij in haar fundamentele belangen wordt geraakt. Moord wordt dan een praktische mogelijkheid (p. 18). Maar is de moord op Lumumba wel het werk van een heersende klasse? Bestaat die klasse wel in ons uitermate verdeeld land? Er loopt zeker een duidelijke lijn van Harold d'Aspremont Lynden naar de wereld van de "Generale Maatschappij" en het Hof, wat Ludo de Witte duidelijk aantoot (p. 88-91). Maar is de moord op Lumumba wel een zo duidelijke uitvoering van een duidelijk plan door duidelijke opdrachtgevers die de Belgische heersende klasse vertegenwoordigen? Historisch onderzoek maakt de interne conflicten duidelijk tussen de verschillende groepen die bij dit drama betrokken waren, waarbinnen d'Aspremont al heel vroeg manoeuvreert om zijn greep op de gebeurtenissen niet te verliezen. Als Lumumba in Léopoldville aan de macht is, wordt de Katangese secessie gesteund als uitvalsbasis om zijn gezag te ondergraven. Eenmaal dit gebeurd is, verplaatst het zwaartepunt van de Belgische steun zich naar het College van de Commissarissen-Generaal in Léopoldville, dat na de staatsgreep door Mobutu de macht waarneemt vanaf september 1960. Intussen had Eisenhower al bevel gegeven om Lumumba uit de weg te ruimen. Was de UN reeds geland in Congo om de Belgische troepen te vervangen. Was de autonomie van Zuid-Kasaï uitgeroepen. Had Lumumba reeds de hulp van de Sovjet-Unie ingeroepen. Was het Tsjechische consulaat en de Sovjet-ambassade actief.

Het zeer complexe spel dat zowel in Congo, in België, in Washington, in Moskou en bij de VN wordt gespeeld, is niet te herleiden tot het machtsspel van een heersende klasse in één land. De verdeeldheden en de verwarring waren daarvoor te groot. Als trouwens de (economisch) heersende klasse het laatste woord had in de hele zaak, dan moeten de archieven van de Union Minière van Elisabethville onderzocht worden. Eigenaardig genoeg rept de studie van Ludo de Witte met ongeveer geen woord over dit zeer essentieel aspect van de Katangese secessie. De stelling is trouwens aan discussie onderhevig: volgens een interpretatie van de Congo-crisis heeft het Belgische kapitaal zich heel vlug teruggetrokken uit het land, en was één van de redenen van

de vlugge dekolonisatie de hoge factuur die de regering dreigde te betalen voor haar kolonie. Men beroept zich hierbij op het "rapport De Voghel" dat de hulp die nodig zou zijn voor Congo in 1960 een bedrag zou vertegenwoordigen van 2,5 miljard staatshulp en privé-investeringen van 10 tot 12 miljard. Dit omdat de desinvesteringen zo hoog waren in Congo².

In het boek van Ludo de Witte wordt ook de grove borstel voor de Congolese kant van de hele zaak gehanteerd. Aan de ene kant zijn er goede nationalistische Congolezen die allemaal achter Lumumba staan; aan de andere kant zijn er slechte antinationalisten die allemaal gemanipuleerd worden door externe actoren. Iedereen die een beetje vertrouwd is met het land en zijn geschiedenis weet dat gefixeerde ideologische posities er heel zeldzaam zijn. Dit wil zeker niet zeggen dat het Lumumba enkel maar om de macht te doen was: hij was één van de weinigen met een visie, een agenda en een strategie om de macht terug te geven aan de Congolese bevolking. Maar om nu bijvoorbeeld de opstand van de Balubakat tegen Tshombe in Noord-Katanga te zien als een opstand van "nationalistische rebellen" is een over-ideologisering van de hele zaak. Om dan de strijd van Lumumba te zien als een strijd van een revolutionaire massabeweging tegen de kolonistator, om Lumumba's leiding te vergelijken met die van Fidel Castro en van hem een Robespierre te maken omdat deze laatste de idealen van de Franse Revolutie gered zou hebben ... gaat wel erg ver. Ludo de Witte geeft zelf toe dat zijn evaluatie van Lumumba's nationalisme voorzichtig is.

Men kan onmogelijk beweren dat het MNC een goed georganiseerde beweging was; het was relatief een van de best georganiseerde, maar de politieke mobilisatie van de bevolking is in Congo zo laat op gang gekomen dat voor de onafhankelijkheid nog enorm veel onbegrip en verdeeldheid bestond bij de bevolking. De politieke elite die in Congo in de stoel van de macht werd gecatapuleerd, kon zich maar in zeer beperkte mate beroepen op een organisatie en een volgehouden politieke praktijk.

Zelfs Mobutu was niet zomaar een marionet, maar heeft een aantal elementen overgenomen van de erfenis van Lumumba – weliswaar op een zeer opportunistische manier: ook hij hield vast aan de eenheid van het land, ook hij nationaliseerde de Union Minière en maakte die tot Gécamines.

Om van de stroom der gebeurtenissen een goede analyse te maken, is een analyse nodig van het volledige koloniale complex dat de mentaliteit in die dagen bepaalde, en dit is niet te vinden in het boek van Ludo de Witte. Men zou kunnen stellen dat de echte macht achter dit complex wordt vertegenwoordigd door de Belgische heersende klasse, maar ook deze laatste wordt in het boek niet geanalyseerd, noch welke belangen die dan zeer concreet te verdedigen hadden.

Manu Ruys schreef “zijn” boek over de moord op Lumumba³, en dit is – vrij verrassend – een interessante aanvulling op het boek van Ludo de Witte. Hij brengt de context aan van de gebeurtenissen toen, beschrijft de angst voor Lumumba die algemeen als een duivel werd afgeschilderd, de algemene ontredde in de wereld van de Belgen in Congo én in Brussel. Ruys ként duidelijk de literatuur over Lumumba en tekent een gebalde schets van de gebeurtenissen van die periode. Alleen zou zijn persoonlijke getuigenis heel wat uitgebreider mogen zijn, want de getuigen van die periode worden steeds schaarser en ze laten zelden een getuigenis achter. Het is jammer dat een groot deel van het boek *Waarom Lumumba moest sterven* bestaat uit de herhaling van reeds goed bekende feiten en gebeurtenissen uit de tijd van Lumumba en van Mobutu.

In het laatste hoofdstuk, “De schuldvraag”, belicht Ruys aspecten van de Lumumba-zaak die bij Ludo de Witte onderbelicht blijven: het algemeen falen van de Belgische verantwoordelijken tijdens de dekolonisatie, het gebrek aan diplomatiek begrip en handigheid van Lumumba in een situatie waarin hij wellicht te veel vertrouwd op eigen kunnen en gelijk, de algemene chaos, de belangen van internationale mijnbedrijven, van de USA. Ruys vraagt zich af of de moord op Lumumba niet een “Pontius Pilatus”-scenario is geweest waarin de Afrika-lobby van de Société Générale en het Hof de moord heeft laten gebeuren, met een passieve medeplichtigheid. Ludo de Witte zal hier wellicht niet mee akkoord gaan en wijzen op een veel actievere betrokkenheid van deze actoren. Men kan natuurlijk in geen geval de degelijke studie van Ludo de Witte vergelijken met de beknopte handleiding door Manu Ruys.

Nu heeft de regering eind vorig jaar dan toch beslist om een parlementaire onderzoekscommissie

op te richten om de Belgische betrokkenheid bij de moord te onderzoeken. Daarbij zouden normaal heel wat meer archieven toegankelijk moeten worden gemaakt. Hoe kan die verantwoordelijkheid nu worden vastgesteld? En vooral: wat is het nut van die commissie? Bij de samenstelling van de commissie kwam alvast één constante terug van het Belgisch politiek bestel: de herleiding van Congolese problemen tot Belgische problemen. De zaak gaat over de Belgische betrokkenheid bij een Belgische moordzaak. Er werd nooit de vraag gesteld wat de verantwoordelijkheid van België is tegenover de Congolezen. Moest om te beginnen geen Congolese expertise bij de commissie worden betrokken? Die werd voorgesteld in de persoon van de Leuvense onderzoeker en Congolese Vlaming Dr. Zana Aziza Etambala, die – terecht – kandidaat was voor de commissie van experts. Ludo de Witte ging onmiddellijk in het offensief en viel Dr. Zana Aziza Etambala aan. In sterk beledigende termen beschreef de Witte hem als een “wetenschappelijk lichtgewicht” en als een instrument van de CVP en van de missionarissen. Alsof een Belg van Congolese oorsprong niet een eigen mening mag hebben, en alsof iemand die doctor in de geschiedenis is, geen wetenschappelijk palmares heeft waar Ludo de Witte zelf niet kan aan tippen. Uit deze aanval werd duidelijk dat hij de Congolese realiteiten niet kent. Ofwel zegt men dat er geen mensen in de commissie mogen zitten die een strekking vertegenwoordigen die niet deze van Ludo de Witte is, ofwel zegt men dat er geen Belgen van Congolese oorsprong mogen in zetelen. Maar men kan niet één iemand uitkiezen omwille van zijn overtuiging, omdat die van Congolese origine is. Die bovendien nog een van de zéér zeldzame Belgen van Congolese oorsprong is aan wie men werk heeft willen geven dat min of meer overeen komt met zijn kwalificatie. Het toppunt in dit hele wansmakelijke debat was dan nog dat de media in Vlaanderen gingen beweren dat Zana, door zijn verontwaardigde reactie, “zichzelf gediskwalificeerd had”! Waaruit nog maar eens bleek dat wij in dit land geen enkele dialoogcultuur hebben, maar enkel redeneren met argumenten ad hominem. Er werd gewoon “vergeten” dat Zana en Ludo de Witte al jaren met elkaar overhoop liggen en dat het niet Zana was die het eerste kanonschot loste.

Tegelijk werd ook Prof. Dr. Jean Omasombo voorgesteld als een expert die internationaal de

grootste Lumumba-specialist is, na een nauwkeurig onderzoek dat hij meer dan tien jaar heeft gevoerd in Congo. Uiteindelijk werd Prof. Omasombo dan toch als expert benoemd en dit na felle tegenkanting binnen de commissie, maar dan wel als "expert ad hoc", dus zonder volwaardig statuut. Omdat men bang is dat hij alle documenten waartoe hij toegang zou krijgen zou doorsturen naar Kinshasa? Omdat men hem als Congolees niet kan vertrouwen? Omdat Congolezen per definitie toch incompetent zijn en zich op een lager niveau bevinden? Net als de reactie tegen Zana ruikt dit wantrouwen tegen een Congolese expert sterk naar racisme, en het is een teken van het grote wantrouwen in de relaties tussen Belgen en Congolezen, dit na vijftienzeventig jaar kolonisatie en veertig jaar onafhankelijkheid. Wij Belgen zijn blijkbaar niet in staat tot een eerlijke en open relatie, en we kunnen daar enkel maar diep beschaamd over zijn.

Men kan zich in dit verband ook afvragen of Lumumba niet eerder een twistappel is in een interne Belgische discussie. De Congolezen zijn nog steeds passieve toeschouwers, en op de keper beschouwd willen wij Belgen ons nog altijd de figuur van Lumumba toeëigenen.

Wat kan nu het resultaat zijn van het onderzoek van de vier "echte" Belgische experts en de parlementaire commissie? In het beste geval kan men een stuk van de verantwoordelijkheid voor de moord op Lumumba vaststellen bij figuren die overleden zijn, zoals d'Aspremont, zoals Eyskens, zoals Marlière. Dan kan men de hele zaak klasseren, overgaan tot de orde van de dag, en doen alsof er vandaag de dag geen vuiltje aan de lucht is.

Maar er is toch veel meer. Het belangrijkste van het boek van Ludo de Witte is niet zozeer de moord zelf (die helaas niet uitzonderlijk is), maar wel dat hij aantoonde hoe de contouren van de neokoloniale staat werden opgetrokken kort na de onafhankelijkheid. Toen Mobutu zijn eerste staatsgreep pleegde, in september 1960, vond men in het college van de commissarissen-generaal reeds de kern van wat de machtsconstellatie zou worden in het land tot ongeveer begin de jaren

'70. De betrokkenheid van de Belgen en andere mogendheden was daarbij zeer groot. Het betekende dat het resultaat van de verkiezingen van mei 1960 op de schroothoop werd gegooid. Weinig commissarissen konden zich beroepen op een legitiem mandaat. Vanaf dat ogenblik werd aan de Congolezen elke procedure ontzegd (en elke traditie onmogelijk gemaakt) om op een legitieme manier zijn bestuurders te kiezen. De norm werd de macht, het geweld, het opportunisme. Zal België ook dit erkennen?

En er de conclusies uit trekken?

Zal de Lumumba-commissie de moed

hebben om te erkennen dat wij Lumumba

als individu niet meer tot leven kunnen

wekken, maar dat wij de plicht hebben

om mee te helpen bouwen aan wat hij

vertegenwoordigt voor de Congolezen?

In Congo liggen weinigen nog wakker van de dood van Lumumba, aan wie uiteindelijk slechts de oudere generatie nog een herinnering over houdt. Maar de levende Lumumba is belangrijker dan de dode. Lumumba kon de

geschiedenis in gaan als de belichaming van de Congolese droom, omdat hij gedood werd. Hij heeft niet de kans gekregen om zijn ideeën in de praktijk te brengen, en de voorbeelden zijn legio waarbij een revolutionaire leider verwordt tot een despoot – om maar even te denken aan Lumumba's voorbeelden N'Krumah en Sekou Touré. Lumumba belichaamt echter een hoop op onafhankelijkheid en echte zelfbeschikking voor de Congolezen, de dag dat ze echt hun lot in eigen handen zullen nemen. Zoals Manu Ruys in een zeer terechte conclusie stelt: "Het onderzoek naar de moord op Patrice Lumumba zou vooral nuttig kunnen zijn, indien het kon leiden tot toekomstgerichte beschouwingen bij de Congolese en Afrikaanse actualiteit. (...) Ook België heeft niet gezien wat er aan mogelijkheden en talenten verscholen zat in de Congolezen. Het is tot het laatste ogenblik kolonialistisch blijven denken. Het heeft Lumumba en zijn nationalistisch discours geen kans gegeven. Daar ligt de ware schuld-vraag." (p. 126-127). Ludo de Witte komt tot dezelfde conclusie, maar formuleert die in een sterk gezwollen ideologische taal.

Zal de Lumumba-commissie de moed hebben om te erkennen dat wij Lumumba als individu niet meer tot leven kunnen wekken, maar dat wij de plicht hebben om mee te helpen bouwen aan wat hij vertegenwoordigt voor de Congolezen? Of de persoon Lumumba dit terecht of onterecht

vertegenwoordigde, heeft minder belang. Van belang is of wij bereid zijn om echt en eerlijk een nieuwe relatie aan te gaan met Congolezen, in gelijkwaardigheid en vooral luisterbereidheid. We houden allemaal van Congolezen als ze hun exotisch kleedje aantrekken, maar we weigeren ze werk te geven als ze naar hier gevlucht zijn en grote families moeten onderhouden. We sluiten ze liever uit en stemmen voor het Vlaams Blok. We laten iedereen voor hen spreken maar weigeren ze zelf te laten optreden en handelen. De Congolese gemeenschap behoort tot de hoogst gevormde van de buitenlandse gemeenschappen, maar we vertikken het om op hun expertise beroep te doen om hun – én ook onze ! – problemen op te lossen. Met hun kinderen hebben we nooit last omdat die een goede opvoeding krijgen, maar we zijn er hen niet eens dankbaar voor. We laten in centraal Afrika een vreselijk moorddadige oorlog voortduren omdat er toch geen Belgen bij betrokken zijn.

Dààrin ligt de echte oproep van Lumumba, en dààrin ligt ook onze verantwoordelijkheid, die we niet kunnen afschuiven op het verre verleden.

Noten

- 1 Ludo de Witte, *De moord op Lumumba*, Uitgeverij Van Halewyck, 1999, 430 p.
- 2 Cf. Jacques MARRES et Ivan VERMAST, *Le Congo assassiné*, Ed. Max Arnold, Bruxelles, 1974, p. 78-136.
- 3 Manu Ruys, *Waarom Lumumba moest sterven*, Uitgeverij Pelckmans, 2000, 136 p.